

Xarxes fragmentades: migració urbana des de la Ciutat de Mèxic als Estats Units¹

Cristóbal Mendoza

*Dpto. de Sociología / Lic. en Geografía Humana
Universidad Autónoma Metropolitana-Iztapalapa
cmp@xanum.uam.mx*

Resum

A partir d'informació qualitativa i les dades d'una enquesta representativa de Valle de Chalco-Solidaridad, un municipi de la Ciutat de Mèxic, l'article dona informació original sobre els processos de migració urbana als Estats Units i el paper de les xarxes socials en contextos urbans. L'article revisa de forma crítica els supòsits teòrics sobre la natura de les xarxes socials a l'emigració mexicana. Fins i tot en un municipi homogeni quant a pobresa i oportunitats d'ocupació, l'article mostra canvis en el perfil dels futurs emigrants en funció de si una llar conté xarxes socials als Estats Units. Les nostres dades suggereixen que les dones urbanes organitzen xarxes socials autònomes, que les persones amb més anys d'educació consideren l'opció de romandre a Mèxic i només opten per emigrar, en cas de tenir el recolzament de les xarxes socials, i la irrellevància dels vincles territorials per a entendre l'emigració urbana mexicana.

Paraules clau: xarxes socials, migració internacional, migració Mèxic-Estats Units, Ciutat de Mèxic.

Resumen: *Redes fragmentadas: migración urbana desde la Ciudad de México a los Estados Unidos*

A partir de información cualitativa y los datos de una encuesta representativa de Valle de Chalco-Solidaridad, un municipio de la Ciudad de México, el artículo ofrece información novedosa sobre los procesos de migración urbana a los Estados Unidos y el papel

---

1. El professor Cristóbal Mendoza va impartir la seva conferència a la Societat Catalana de Geografia el 17 de desembre de 2013.

de las redes sociales en contextos urbanos. El artículo revisa de forma crítica los supuestos teóricos sobre la naturaleza de las redes sociales en la migración mexicana. Incluso en un municipio homogéneo en cuanto a pobreza y oportunidades de empleo, el artículo muestra variaciones en el perfil de los futuros emigrantes, en función de si un hogar cuenta con redes sociales en Estados Unidos. Nuestros datos sugieren que las mujeres urbanas organizan redes sociales autónomas, que las personas con más años de educación consideran la opción de permanecer en México, y sólo optan por emigrar, si cuentan con el apoyo de las redes sociales, y la irrelevancia de los vínculos territoriales para entender la migración urbana mexicana.

Palabras clave: redes sociales, migración internacional, migración México-Estados Unidos, Ciudad de México.

Abstract: *Fragmented bonds: urban migration from Mexico City to the US*

By using qualitative data and a representative survey of Valle de Chalco-Solidaridad, a municipality on the periphery of Mexico City, this article provides fresh information on urban migration to the U.S. and the role of social networks in urban settings. The article critically reviews previous theoretical assumptions about the nature of the role of social networks in organizing migration flows. Even if the municipality is very homogeneous in terms of poverty and employment opportunities, the article demonstrates that variations on the socio-demographic profile of the would-be emigrants to the US depend on the household's social networks. Our data suggests that urban females may organize their own autonomous social networks, the higher educated in cities value their future in Mexico (and only try the adventure further north when they have the support of social networks), and the irrelevance of territorial attachments for understanding urban migration from Mexico.

Keywords: social networks, international migration, Mexico-US migration, Mexico City.

* * *

D'ençà els anys vuitanta, la migració des de Mèxic als Estats Units ha crescut de forma notable (Cornelius, 1992; Passel, 2004; Zúñiga, Leite i Nava, 2004; Corona i Tuirán, 2008). El flux migratori va registrar el seu màxim històric en el període 2000-05 (324.000-440.000 anual; Hill i Wong, 2005), tot i que experimentà una davallada relativa fins als 305.053 anual en el període 2004-09, d'acord amb les dades de l'*Encuesta Nacional de la Dinámica Demográfica* (ENADID) de l'any 2009. Malgrat aquest descens, la població d'origen mexicà assolí els 31,7 milions el 2010, un 10% del total de la població dels Estats Units i el 66% de la població hispana o llatina; un terç dels quals (11,4 milions) eren nascuts a Mèxic (US Bureau of Census, 2011).

Un dels grans canvis en els patrons migratoris Mèxic-Estats Units que la literatura ha apuntat és una proporció més gran d'emigrants urbans en els fluxos a partir dels anys vuitanta (Marcelli i Cornelius, 2001; Lozano, 2002). Malgrat aquesta tendència, l'última ENADID de l'any 2009 mostra que els percentatges d'emigrants urbans/rurals en els fluxos es manté al voltant del

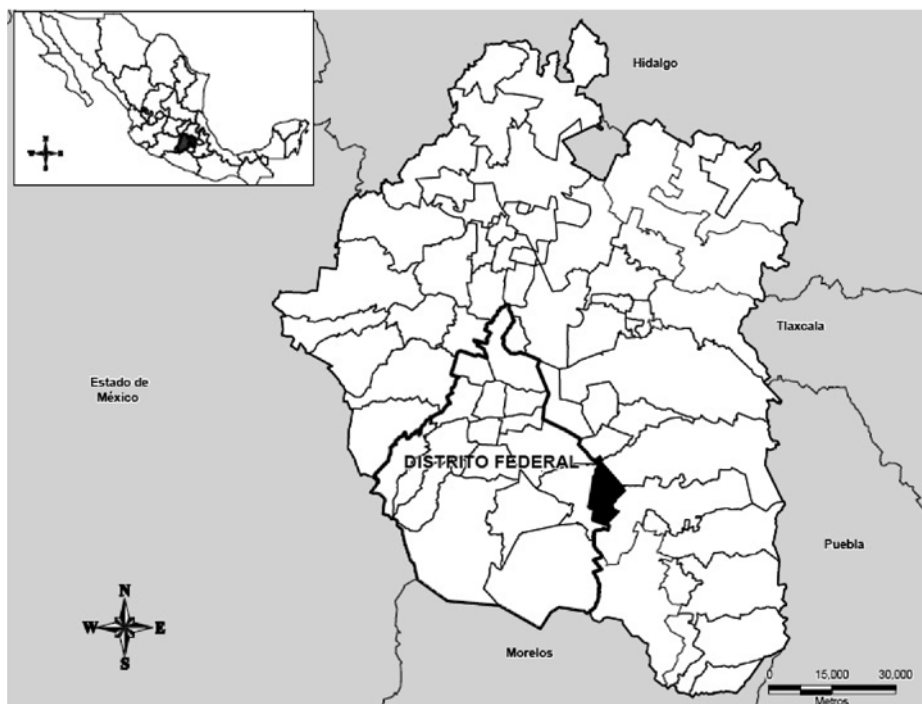
40/60, respectivament; proporcions similars a les observades en anys anteriors. Igualment, les dades de l'*Encuesta sobre Migración en la Frontera Norte* (EMIF) apunten que els emigrants urbans eren majoritaris (53,3%) en el flux total procedent de l'interior de la República mexicana, amb destinació la frontera nord mexicana o els Estats Units. Aquesta tendència però, també s'observava deu anys abans a la mateixa enquesta (53,8% i 46,2% respectivament el 1999). En conseqüència, tot i que l'EMIF mesura el flux migratori i l'ENANID fa una estimació de l'emigració als Estats Units de forma indirecta, a partir d'una pregunta adreçada als caps de llar residents a Mèxic, les dues fonts mostren que la composició urbana-rural dels fluxos migratoris Mèxic-Estats Units no ha canviat de forma significativa en els últims deu anys.

Tot complementant aquestes dades, els estudis qualitius realitzats a les principals ciutats mexicanes (per exemple, a Monterrey, Hernández-León, 1999; Guadalajara, González de la Rocha, 2001; Ciutat de Mèxic, Roberts, Frank i Lozano, 1999) arriben a la conclusió que les crisis econòmiques han afectat particularment a la classe mitjana i, d'aquesta manera, s'ha incentivat la migració internacional des de les ciutats mexicanes (vegeu també l'estudi de García Guzmán, 2009, sobre l'impacte de la reestructuració econòmica a l'augment de la informalitat dels mercats laborals urbans del país). Així, el deteriorament de les condicions de vida de les classes mitjanes urbanes, que és particularment notori després de l'entrada de Mèxic en el Tractat de Lliure Comerç de l'Amèrica del Nord el 1994, s'ha citat com a una de les raons principals per a explicar l'augment de l'emigració urbana (Delgado-Wise i Márquez Covarrubias, 2007). No obstant això, altres autors no observen relacions òbvies entre les crisis i els canvis estructurals, d'una banda, i l'emigració internacional, de l'altra, almenys a les àrees urbanes, a diferència de les zones rurals que sembla que estan més exposades als canvis en els cicles econòmics (Hernández-León, 2008). En qualsevol cas, els vincles entre les crisis, els canvis estructurals i la migració internacional semblen ser més el resultat d'una observació de diferents patrons que coincideixen en el temps que d'una relació causa-efecte comprovada i documentada científicament.

En aquest context, l'article estudia la migració internacional des d'un municipi de l'Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic, Valle de Chalco-Solidaridad (fig. 1), a partir de les dades d'una enquesta representativa del municipi. Aquesta informació es complementa amb un treball de camp qualitius, que consisteix en entrevistes semiestructurades amb caps de llar seleccionats a partir de les dades de l'enquesta.

D'aquesta manera, aquest article és innovador en el camp de les migracions Mèxic-Estats Units, donat que els estudis de migració des de les ciutats mexicanes, i en concret des de la ciutat de Mèxic, són escassos. En concret, l'article analitza les funcions i les dinàmiques de les xarxes socials generades en àmbits urbans i la seva incidència en els patrons de migració internacional. Per això, l'article parteix del marc explicatiu de les teories de xarxes socials i la causació

Figura 1. Valle de Chalco-Solidaridad (negre), Estat de Mèxic, a l'Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic

Font: Diana Ruiz Bartolo

acumulativa, però les observa des d'una perspectiva diferent, ja que aquestes teories s'han usat bàsicament per a l'anàlisi de la migració procedent d'àrees rurals mexicanes als Estats Units.

Després de la revisió teòrica, es presenta el municipi d'estudi, Valle de Chalco-Solidaridad, que s'ha incorporat amb força a la migració internacional i es pot veure com un exemple dels processos migratoris que s'observen al Mèxic urbà. Posteriorment, l'article se centra en l'apartat metodològic. Aquí s'expliquen, d'una banda, les característiques de l'enquesta, l'estructura del qüestionari i les variables que s'usen en l'anàlisi quantitativa i, d'una altra, en el treball de camp qualitatiu. Finalment, a l'apartat de resultats, s'explora la importància de les xarxes socials per a entendre les noves migracions urbanes. Amb aquest objectiu, es presenten diversos models de regressió logística que separen les llars amb immigrants als Estats Units d'aquelles que no tenen cap membre amb experiència migratòria internacional. Aquestes dades quantitatives es complementen amb informació qualitativa, de tal forma que es reforcen els arguments respecte a la importància de les xarxes socials per a comprendre les característiques de la migració urbana als Estats Units.

Xarxes socials i migració urbana mexicana als Estats Units

En una definició clàssica, les xarxes socials s'han definit com a vincles interpersonals que uneixen immigrants, migrants de retorn i no migrants en una xarxa de complicitats i obligacions recíproques que faciliten el procés migratori, l'entrada, l'adaptació social i la incorporació laboral en els llocs de destinació (Boyd, 1989; Massey *et al.*, 1993; Portes, 1995). En tant que forma de capital social, les xarxes migratòries proporcionen informació valuosa als possibles emigrants sobre l'accés a llocs de treball i habitatge a les àrees d'arribada. Respecte a la incorporació laboral, aquests vincles interpersonals ajuden a trobar feina, treballs millor pagats i jornades laboral més extenses i regulars (Massey *et al.*, 1993; Munshi, 2003). Les xarxes socials disminueixen els costos econòmics i socials associats al procés migratori, incrementen els beneficis que comporta la migració internacional (Portes i Sensenbrenner, 1993; Portes, 1998) i, a més, serveixen per fer arribar el missatge de la migració internacional a segments més amplis de la població dels països d'origen que són menys proclius a canviar de residència (Gurak i Caces, 1992; Portes i Sensenbrenner, 1993).

El coneixement que tenim sobre la funció i dinàmica de les xarxes socials entre Mèxic i Estats Units s'ha basat principalment en estudis empírics realitzats en zones rurals i/o ciutats petites o mitjanes mexicanes. Recentment, però, la literatura ha considerat també la migració urbana des de Mèxic. Aquests darrers estudis, certament, han qüestionat alguns postulats teòrics sobre el paper que juguen els vincles i connexions internacionals a la migració Mèxic-Estats Units (per exemple, Hernández-León, 1999; Roberts, Frank i Lozano, 1999; Flores, Hernández-León i Massey, 2004; Fustell i Massey, 2004; Hernández-León, 2008; Mendoza, 2009). Aquestes recerques suggereixen que les xarxes socials que construeixen els emigrants provinents de les ciutats mexicanes són menys denses i més especialitzades que les creades a les zones rurals (Hernández-León, 1999; Flores, Hernández-León i Massey, 2004), de tal manera que els emigrants urbans semblen tenir una probabilitat més gran que els rurals a ser migrants temporals o immigrants permanents als Estats Units, en comptes d'establir vincles transnacionals, com és el cas de les persones d'origen rural (Roberts, Frank i Lozano, 1999). Les dades del *Mexican Migration Project* demostren també que els residents urbans confien més a les xarxes de parentiu, que no pas a les relacions d'amistat o en els vincles establerts als llocs de residència (Flores, Hernández-León i Massey, 2004). De fet, les xarxes socials dels emigrants urbans als Estats Units, a vegades, tenen el seu origen al Mèxic rural, de tal forma que es construeixen rutes complexes en què les ciutats (en aquest cas, la Ciutat de Mèxic) són una etapa més de la migració internacional (López i Runsten, 2004; Rivera-Sánchez, 2007). Aquesta literatura apunta que els vincles poc sòlids dels residents urbans no permeten

l'expansió del capital social que s'articula a l'entorn de les xarxes, tot evitant-se processos d'acumulació del procés migratori ("causació acumulativa"), de tal forma que els fluxos migratoris urbans no es consoliden ni s'expandeixen als Estats Units (Fussell i Massey, 2004). Des d'una altra perspectiva, la recerca d'Hernández-León (2008), sobre el circuit Monterrey-Houston, apunta que els habitants d'aquesta ciutat mexicana combinen xarxes familiars fortes amb vincles febles amb amics i veïns. Aquesta estratègia, d'acord amb aquest autor, ha servit per canalitzar el flux de treballadors qualificats de la indústria de Monterrey cap a la ciutat de Houston.

Aquesta literatura indica que les xarxes dels emigrants urbans funcionen de forma diferent a les fetes per persones procedents del Mèxic rural. Tot buscant explicacions per a aquestes diferències, alguns estudis mostren que els vincles interpersonals establerts a àmbits urbans són més recents (Flores, Hernández-León i Massey, 2004), que l'origen "rural" de molts emigrants urbans als Estats Units impossibilita la construcció d'un sentit de pertinença a les ciutats mexicanes (Massey *et al.*, 1987; López i Runsten, 2004), i que la manca de confiança en contextos percebuts com a violents fa difícil l'intercanvi d'informació en contextos urbans (Mendoza, 2009) o que els valors individualistes predominen a les ciutats (Roberts, Frank i Lozano, 1999; Hernández-León, 2008). Aquestes explicacions donen una idea general de les raons per les quals les xarxes dels emigrants urbans són més febles i estan basades principalment en relacions de parentiu establertes a les llars.

Si deixem de banda els processos d'acumulació i expansió de les xarxes migratòries que sembla que no es donen en contextos urbans, podem concloure que no es coneixen gaire les circumstàncies i els mecanismes a partir dels quals les xarxes socials incentiven el procés migratori des de les ciutats mexicanes. La recerca bibliogràfica, no obstant, dona algunes pistes sobre la forma com s'articulen les xarxes a partir de relacions de parentiu i vincles establerts a la llar, i no al lloc de residència, de tal manera que podem esperar que les llars amb vincles internacionals mostrin un comportament diferenciat d'aquelles que no tenen aquestes connexions. A més, si considerem que els vincles urbans són menys densos i més especialitzats que les xarxes rurals, hom podria pensar que alguns grups específics podrien organitzar les seves xarxes, com és el cas dels treballadors qualificats del circuit Monterrey-Houston (Hernández-León, 2008). La feblesa d'aquestes xarxes socials podria eventualment augmentar els costos econòmics de la migració i evitar així l'expansió de la migració a grups amb menys anys d'educació formal als llocs d'origen (Massey *et al.*, 1987; Mackenzie i Rapoport, 2007). Si aquest supòsit de la literatura de migracions passa a Valle de Chalco-Solidaridad, s'esperaria una selecció positiva dels fluxos migratoris que estarien dominats per persones amb més anys d'educació.

Valle de Chalco-Solidaridad

Valle de Chalco-Solidaridad, ubicat a la perifèria de la Ciutat de Mèxic, és un punt d'observació fascinant dels diferents fluxos migratoris que actualment es donen a Mèxic. Aquest municipi, creat el 1994, ha crescut de forma accelerada a causa de la migració interna; fluxos que, en molts casos, s'originen a la pròpia Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic. D'altra banda, Valle de Chalco-Solidaridad, de forma similar a altres àrees urbanes mexicanes, és un àrea d'expulsió d'emigrants cap els Estats Units. Així, trobem que coexisteix un procés "clàssic" de suburbanització i periurbanització de la Ciutat de Mèxic, que provoca el desplaçament de la població de menys recursos a les perifèries aïllades (Aguilar, 2002), amb un flux, en disminució, de migració rural-urbana i un increment de la migració internacional als Estats Units. Aquests processos estan connectats i, de fet, alguns acadèmics suggereixen que la migració a la Ciutat de Mèxic és una etapa prèvia a la migració internacional per a molts residents dels municipis perifèrics de l'Àrea Metropolitana (López i Runsten, 2004; Rivera-Sánchez, 2007).

Valle de Chalco-Solidaridad se situa a l'est de l'Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic, a l'Estat de Mèxic (fig. 1). La seva població s'incrementà de forma dramàtica als anys vuitanta i noranta (Lindón, 1999), amb taxes anuals de creixement superiors al 5%. El seu creixement es deu, en part, a l'expansió càdica de l'Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic. De fet, a mitjans dels noranta, una enquesta de llars a Valle de Chalco-Solidaridad apuntava que aproximadament el 90% de la seva població vivia en una altra localitat de l'Àrea Metropolitana abans de residir al municipi d'estudi. Les raons del canvi de residència citades pels enquestats foren fonamentalment l'accés a la propietat de l'habitatge i, en alguns casos, processos d'emancipació i formació de noves famílies (Hiernaux, 1995). D'ençà l'any 1995, però, la taxa de creixement ha davallat substancialment. D'acord amb les dades de l'últim cens de població i habitatge disponible, la població del municipi era de 357.645 habitants l'any 2010 (INEGI, 2011).

Respecte a les dinàmiques laborals a Valle de Chalco-Solidaridad, Hiernaux (1999) afirma que un terç de les feines que es podien trobar al municipi eren de baixa qualificació, inestables i mal pagades. Amb salaris baixos, en condicions contractuals precàries, sense prestacions de salut o d'atur, els treballadors pobres de les ciutats mexicanes es troben en greu risc d'exclusió social i pobresa (García i De Oliveira, 2001). En aquest sentit, Boltvinik va calcular que un 61% de la població de l'Àrea Metropolitana (aproximadament 11 milions) vivia en condicions de pobresa l'any 2000, i que set milions de persones vivien en condicions d'extrema pobresa en aquest mateix any, comparats amb "només" 2,7 milions el 1984 (citats a Parnreiter, 2002, p. 105). En el cas específic de Valle de Chalco-Solidaridad, Escobar i col·laboradors (2006) apunten que el municipi no disposa ni d'indústries ni de serveis, de tal forma que els seus

habitants es desplacen diàriament per treballar a d'altres punts de l'Àrea Metropolitana de la Ciutat de Mèxic; desplaçaments periòdics que poden ser de fins a tres hores en una sola direcció. La manca d'oportunitats laborals és la principal raó per la qual les persones joves consideren que la migració internacional és una possibilitat real, malgrat les dificultats òbvies de creuar il·legalment la frontera dels Estats Units (Escobar *et al.*, 2006).

Metodologia

Aquest capítol es basa en l'enquesta *Migración, Lugar y Empleo en Valle de Chalco-Solidaridad* (EMLEV), realitzada per la Universidad Autónoma Metropolitana-Iztapalapa el maig de 2007. L'EMLEV és una enquesta de llars, representativa del municipi de Valle de Chalco-Solidaridad (fig. 1). La mida mostral, que fou de 759 llars, es va fixar amb un interval de confiança del 95% (2σ), amb el supòsit de màxima incertesa ($P = Q = 50$), i un error del 3,6%. La tècnica de mostreig va ser probabilística i les llars es van triar aleatòriament a partir de la cartografia detallada per AGEB (unitats geoestadístiques bàsiques) i illa de cases d'aquest municipi de l'*Instituto Nacional de Estadística y Geografía* mexicana (INEGI, 2007), que va conformar el nostre marc mostral. Els objectius de l'enquesta van ser, d'una banda, estudiar les trajectòries migratòries i laborals dels residents d'aquest municipi i, d'una altra, explorar la importància del lloc per a entendre els processos migratoris i les trajectòries laborals dels enquestats. La EMLEV no s'enfocava específicament als caps de llar, donat que es pretenia copsar pràctiques quotidianes i opinions de persones d'edats diferents.

El qüestionari contenia quatre grans blocs. El primer era un quadre de la informació sociodemogràfica bàsica de tots els membres de la llar (per exemple, sexe, estat civil, nivell d'educació i relació de parentiu amb la persona que contesta el qüestionari). De les 759 llars enquestades, es va compilar informació sociodemogràfica de 3.488 individus. La segona part del qüestionari se centrava específicament en la migració internacional als Estats Units. Se sol·licitava informació sobre el primer i últim viatge als Estats Units, treball actual en aquell país, estatus legal als EE.UU. i informació, si era el cas, sobre el retorn a Mèxic, dels membres de la llar. Concretament, de 759 llars, 146 tenien, almenys, una persona que havia emigrat en algun moment als Estats Units, independentment de si havien tornat o no a Mèxic (un 19,2% del total). Aquesta dada davalla fins al 8,0% per a aquelles llars amb alguna persona que residia als Estats Units en el moment de realització de l'enquesta. Fent el càlcul a partir dels 203 individus amb experiència migratòria als Estats Units, les taxes de retorn són del 40%. Aquestes taxes són més altes que les observades per l'*Encuesta Nacional de la Dinámica Demográfica* (ENADID) de l'any 2009 per al conjunt del país en el període 2004-09 (30,2%), tot i que s'ha de tenir en compte que les nostres taxes de retorn no estaven referides a un període de

temps en concret, sinó que recollien el conjunt de persones que havien tornat a Mèxic, a diferència de les dades de l'ENADID que cobrien un període cinc anys (2004-09). La mitjana d'emigrants per llar és 1,4, però la majoria dels 203 emigrants havien fet un únic viatge als Estats Units (70,3%), i aquest viatge es va produir majoritàriament en el període 2000-07 (52,3%).

L'apartat tercer del qüestionari, que només es va aplicar si la persona que contestava l'enquesta era el cap de família, compilava informació de les trajectòries laborals i migratòries dels caps i llurs parelles. L'enquesta va recollir informació de 372 caps de família (62,4% caps masculins i 37,6% femenines) i llurs esposes/esposos. Per últim, el quart bloc se centrava en qüestions geogràfiques. Concretament, es preguntava als enquestats sobre els diferents llocs on es realitzaven les activitats quotidianes (per exemple, treball, lleure, escola), i també sobre opinions i impressions dels llocs que conformen (o podrien conformar) llurs trajectòries migratòries (lloc d'origen, Valle de Chalco-Solidaridad i Estats Units).

Per complementar la informació quantitativa, es van realitzar entrevistes semiestructurades amb guió a 31 caps de família, triats a partir de les dades de l'enquesta. La selecció es va fer a partir de diversos indicadors: l'estructura de la llar, l'edat i el sexe de l'enquestat, a més dels patrons de migració, mobilitat i circularitat dels membres de la llar.

La construcció dels models i les probabilitats de migració

En aquest apartat, presentem diversos models de regressió logística per a estimar la probabilitat d'emigrar als Estats Units. La variable dependent per estimar aquesta probabilitat és una pregunta del qüestionari sobre la valoració dels Estats Units que tenien els enquestats i es construeix com a dicotòmica a partir de les tres possibles respostes a aquesta pregunta. Només aquells que van triar la frase "Si pogués, viuria als Estats Units" van ser considerats com a possibles emigrants (1). Les altres dues respostes (valoració neutra "M'agradaria visitar els Estats Units, però no hi viuria", i negativa "No m'interessen els Estats Units") es van classificar com a "no migrants" (0). Només un 10,7% dels enquestats van afirmar que, si poguessin, viurien als Estats Units (taula 1).

Com a variable d'agrupació, els models tenen en compte l'experiència migratòria de la llar. En comparar llars amb i sense experiència migratòria, podem tenir indicis sobre el funcionament de les xarxes socials i la seva importància per a entendre els processos migratoris. Diferenciem dos tipus de llars respecte a la seva experiència migratòria: (i) aquelles que tenen (o han tingut) algun emigrant als Estats Units, i (ii) aquelles amb migrants de retorn. A partir d'aquí, separem quatre grans subgrups: llars amb/sense experiència migratòria als Estats Units, i llars amb/sense migrants de retorn. De les 759 llars, al 19,2% hi ha almenys una persona que participa o ha participat en el corrent migratori internacional, i al

11,7% un migrant de retorn (taula 1). Quant les valoracions sobre els Estats Units, la majoria dels enquestats que viuen en llars sense experiència migratòria expressen opinions neutres o negatives del país, i només un 8,1% afirmen que emigraria, si pogués; mentre que, per a les llars amb experiència migratòria, el 28,9% triarien una emigració internacional, si sorgís l'oportunitat. Aquestes dades són molt similars, si observem només les llars amb migrants de retorn: 28,6% dels enquestats que viuen amb llars que tenen migrants de retorn emigrarien, però només un 8,4% ho faria en aquelles llars sense migrants de retorn.

Tot tenint la probabilitat d'emigrar com a variable depenent i l'experiència migratòria de la llar com a variable d'agrupació, les variables independents s'han agrupat en dues categories: sociodemogràfiques, i territorials i de lloc. Seguint una aproximació clàssica en els estudis de migració internacional, alguns models contempen només les variables socio-demogràfiques i uns altres incorporen les territorials.² Suposem, d'aquesta manera, que els patrons migratoris varien en funció del sexe, edat, nivell d'estudis i estat civil de les persones.

Donat que l'enquesta no estava adreçada específicament als caps de família, les dones són més nombroses que els homes en la mostra. Respecte al nivell d'estudis, l'11,2% dels enquestats havien obtingut un grau universitari, mentre que aquells que no havien finalitzat l'educació primària sumaven un 19,1%. Aquestes dades són molt diferents a les observades en el Distrito Federal (19,5% de la població de 18 anys i més havien acabat els estudis universitaris, i 9,4% de la població de 12 anys i més no havien finalitzat els estudis primaris, d'acord amb les dades del Cens de l'any 2010), però similars a les del conjunt del país (11,4% i 20,5% respectivament; INEGI, 2013). Tot i que les llars amb migrants tenen menys universitaris en termes relatius que les llars sense experiència migratòria, aquesta tendència es veu compensada pel fet que les primeres contenen un percentatge més gran de persones que han acabat l'educació secundària que les segones. Les persones casades dominen la mostra, tot assolint la meitat de la població dels quatre subgrups, cosa que és consistent amb l'edat mitjana dels enquestats que oscil·la entre els 39 i 40 anys també per als quatre grups. Els solters, d'altra banda, sumen al voltant del 16-17%, sense que es donin diferències substancials entre grups (taula 1).

Aquesta manera de construir el model de regressió implica dues hipòtesis que es comprovaran al llarg del text. En primer lloc, en separar els models d'acord amb l'experiència migratòria de la llar, i tenint en compte els supòsits de la teoria xarxes i la causació acumulada, hom pot pensar que l'emigració de les llars amb experiència migratòria, ja sigui de retorn o no, hauria de tenir característiques diferents d'aquelles sense emigrants. Segon, controlant les variables territorials i de lloc (identificació amb la casa, arrelament a Valle de Chalco-Solidaridad i al lloc de naixement), es podria comprovar la hipòtesi

2. D'acord amb Shamai i Ilatov (2005), hem construït diverses escales per mesurar l'arrelament al territori. Les escales es van construir a partir de preguntes tancades del qüestionari en què els enquestats s'identifiquen amb diferents enunciats que reflectien els seus sentiments envers diversos llocs (per exemple, casa, municipi de residència, lloc d'origen).

que els enquestats amb més arrelaments territorials tindrien una probabilitat menor d'emigració als Estats Units.

Les dades mostren que el fet que una llar tingui (o hagi tingut) migrants internacionals als Estats Units duplica la probabilitat d'emigrar de la persona enquestada (2,57 i 2,71; taula 3). Aquestes probabilitats són encara més elevades, si la llar conté migrants de retorn (4,84 i 4,76; taula 4). Tanmateix, les diferències són mínimes, si els models es controlen per les variables territorials i de lloc. En altres paraules, les llars que tenen parents als Estats Units, o que han emigrat als Estats Units en el passat, tenen una probabilitat més alta d'emigrar que aquelles llars que no tenen cap membre amb experiència internacional. És a dir, l'experiència migratòria d'un membre de la llar facilita l'emigració d'altres persones que componen aquesta llar. En certa manera, aquestes dades no aporten res de nou i són, de fet, consistents amb la literatura extensa sobre el paper de les xarxes socials a la migració Mèxic-Estats Units.

La irrellevància del “lloc”

A la secció anterior, indicàvem que les variables territorials i de lloc (casa, Valle de Chalco-Solidaridad i lloc de naixement) no influeixen a les probabilitats d'emigració als Estats Units. De fet, totes aquestes variables, amb alguna excepció que després comentarem, no són significatives en els models, de tal manera que la impressió que es desprèn de l'enquesta és la d'un fort desarrelament (*placelessness*). Aquesta manca d'arrels pot estar relacionada amb les dures condicions de vida i treball de les persones amb menys recursos econòmics a Mèxic, i amb la història de creació i expansió del municipi d'estudi (Escobar *et al.*, 2006, Hiernaux, 1999; Lindón, 1999, 2005; Mendoza, 2009); condicions i història que poden ben bé ésser compartides amb altres àrees amb una alta concentració de persones pobres en moltes ciutats mexicanes. En efecte, el creixement caòtic de la taca urbana, la manca de serveis i una oferta de treball precària i mal pagada són raons de pes per entendre la manca d'arrelament al territori i l'emigració.

L'única excepció a aquesta tendència es la variable “arrelament a Valle de Chalco-Solidaridad”, que redueix significativament la probabilitat d'emigrar, malgrat que no ocorre en els models per a les llars amb migrants de retorn. La pregunta important aquí és si l'arrelament al municipi disminueix la probabilitat de migració perquè l'arrelament és un fre a la migració, o perquè el fet de tenir exmigrants a les llars matisa la importància de l'arrelament. Aquesta pregunta, però, queda fora dels objectius d'aquest article, tot i que podria ser una hipòtesi d'estudi que es podria comprovar en posteriors recerques.

En tot cas, el desarrelament (*placelessness*) queda ben palès a la informació proporcionada a les entrevistes, que coincideix a la manca de serveis i treballs a l'àrea com a raons per no trobar-se còmode en el municipi. De fet, l'únic

arrelament que s'observa en les entrevistes és una forta identificació personal amb la casa, l'espai físic que construeix la llar familiar; cosa que es podria entendre en el context de la història de formació de Valle de Chalco-Solidaridad, donat que els seus primers residents van haver de lluitar per aconseguir els serveis bàsics, com pot ser la llum o l'aigua, i el reconeixement legal de les seves cases per les autoritats municipals (en molts casos, aquestes van ser construïdes sense cap mena de control per part de l'administració). Una entrevistada amb 24 anys de residència a Valle de Chalco ens ho explica molt gràficament:

“Vam tenir l'oportunitat de comprar la casa gràcies a una hipoteca (atorgada per un organisme públic). Hem passat èpoques molt dures per poder comprar-la, i no la deixarem per començar de nou. Tot va ser molt complicat, que ens portessin l'aigua, la llum, tot. Hem viscut sense serveis de cap mena durant anys” (Isabel,³ Nezahualcóyotl, Estat de Mèxic, 38, pintora).

Al marge de la pobre qualitat dels serveis, els entrevistats també afirmen que, malgrat alguna millora a l'entorn urbà, Valle de Chalco-Solidaridad ha sofert un procés de creixement urbà i demogràfic molt ràpid i sense control, que relacionen amb l'augment de la delinqüència, i la pèrdua de l'ambient de confiança i solidaritat que abans, als inicis de formació del municipi, hi era present, d'acord amb els entrevistats. Per exemple, Rafael ens va dir en una entrevista que Valle de Chalco-Solidaridad ha empitjorat molt i que cada vegada se sent més insegur a causa de la “gent que ha vingut d'altres municipis. Estan de pas. Lloguen. Qui sap quins costums deuen tenir, o quines *mañas* deuen conèixer” (Rafael, Huajuapán de León, Oaxaca, 41, botiguer),

En aquest context, d'infraestructura urbana de mala qualitat, de poques oportunitats laborals i d'augment de la delinqüència, no sorprèn que molts entrevistats no desenvolupin sentiments de pertinença o arrelament a Valle de Chalco, o que la possibilitat de construir una idea semblant en aquests sentiments sigui distant. Es més, els enquestats, de forma clara, limiten les seves relacions personals a la seva família: menys de la meitat (47,3%) declaren que té amics no familiars a Valle de Chalco-Solidaridad). Una opinió bastant estesa és la de Rocío, que va viure al Distrito Federal molts anys abans de comprar un terreny a Valle de Chalco, s'expressa amb aquestes paraules:

Té bona relació amb els veïns?

– Ens diem hola. Això és tot. De veritat, no val la pena. Si ets massa *amigable*, et trobes en situacions desagradables. És millor *pintar tu raya* (Rocío, 22, Distrito Federal, treballadora de baixa qualificació d'una indústria).

3. Tots els noms que s'usen en aquest article són pseudònims.

Migració internacional i xarxes familiars: la manca d'expansió de les xarxes

A causa de la manca de confiança i d'arrelament en el territori, les xarxes es construeixen, de forma majoritària, en el sí de les famílies, en comptes de ser compartides a Valle de Chalco-Solidaridad. La següent entrevistada n'és un exemple. Ella voldria que el seu fill emigrés als Estats Units, on fa temps que viu el seu marit. També ens explica, a l'entrevista, que, com a dona treballadora, la seva situació econòmica és molt difícil que, de fet, podria ser la realitat de moltes famílies de les zones més pobres de les perifèries metropolitans que sobreviuen amb feines mal pagades i precàries; situacions de les quals és difícil, sinó impossible, sortir-se'n:

Voldria que el seu fill continués els estudis o es posés a treballar aquí a Mèxic?

– Ja sap que no hi ha gaire feina en aquests moments. El seu pare viu als Estats Units i és millor per tots que marxi.

El seu fill treballa?

– No, està a punt d'acabar el batxillerat [la secundària].

No li agradaria que continués estudiant? La universitat no és gaire lluny. Pot demanar una beca. Potser ho pot intentar i marxar més tard.

– Ja l'hi he dit abans. No puc més. Em trobo cansada. Ja no *aguanto* més. Si vol continuar estudiant, serà la seva decisió, i s'ho haurà de pagar ell (Luisa, 49, Perote, Veracruz, dona de fer feines).

D'altra banda, a Valle de Chalco-Solidaridad, un municipi de nova creació conformat, en gran part, per immigrants d'altres parts de Mèxic, moltes famílies estan dividides entre els llocs d'origen (molt sovint, àrees rurals) i l'Àrea Metropolitana de Mèxic. D'aquesta manera, per a molts, la seva "comunitat" és el lloc de naixement d'on la família prové. De fet, la literatura de migracions ha demostrat que les xarxes socials que fan servir els emigrants de la Ciutat de Mèxic, quan decideixen anar-se'n cap als Estats Units, tenen, en moltes ocasions, les seves arrels a les zones rurals mexicanes (vegeu Rivera-Sánchez, 2007; López i Runsten, 2004). L'entrevista següent il·lustra aquesta tendència. Rafael va migrar des d'un poble petit de Oaxaca a la Ciutat de Mèxic amb el seu pare, quan era nen. Després de residir a la ciutat durant un temps, va decidir emigrar a Los Angeles, on vivia el seu oncle. Sense el suport de les xarxes socials familiars, és difícil que Rafael, un pagès d'una comunitat indígena d'un dels estats més pobres del país, hagués migrat, primer, a la Ciutat de Mèxic, i després a Los Angeles, sense documents, per acompanyar el seu oncle.

Quan va deixar el seu poble?

– Vaig marxar quan tenia 11 anys amb el meu pare. Les condicions de vida eren molt dures al poble [...]. Sóc d'una comunitat mixteca del municipi d'Huajuapán (Oaxaca). Ens dedicàvem a fer barrets de palla. Veníem a la Ciutat de Mèxic de tant en tant, per períodes curts, però finalment vam decidir moure'ns cap aquí.

Hem vist al qüestionari que vostè ha viscut a Los Angeles?

– Sí. He estat tres vegades als Estats Units. Primer vaig anar a Los Ángeles perquè hi havia un oncle que m'havia parlat dels sous d'allà. No sabia si em quedaria molt de temps. Vaig tornar a Mèxic per visitar la família després de dos anys, i després vaig tornar a marxar, sempre com a *mojado*. Aquesta segona vegada m'hi vaig quedar cinc anys. Al final, vaig decidir tornar definitivament a Mèxic per la meua família, que per mi és el més important (Rafael, 41, Huajuapán de León, Oaxaca, botiguer).

Donat que la informació es comparteix en el si de les famílies, però no als barris o ciutats, les famílies organitzen les seves xarxes i rutes “autònomes”; algunes de les quals tenen les seves arrels al Mèxic rural, tal com assenyalava el senyor Rafael. En conseqüència, no s'observen circuits o rutes fixes entre Valle de Chalco-Solidaridad i les diverses destinacions als Estats Units, contràriament al que s'ha vist a la literatura sobre comunitats rurals (vegeu, per exemple, l'estudi pioner de Mines i Massey, 1985; o més recentment Golding, 1992; Smith, 1998). De fet, l'anàlisi de les dades de l'enquesta mostra una gran varietat de destinacions del emigrants del municipi d'estudi als Estats Units: només el 50% dels enquestats escullen destinacions “clàssiques” de la migració Mèxic-Estats Units (Texas, Califòrnia i Illinois), mentre que l'altra meitat està molt escampada a la resta del país (per exemple, Florida, Arizona o les dues Carolines). La literatura sobre el tema també ha assenyalat aquesta dispersió que, d'altra banda, es considera un canvi en la tendència dels fluxos migratoris d'ençà els anys noranta que prèviament havien estat molt concentrats a Texas, Califòrnia i Illinois (Consejo Nacional de Población, 2002; Massey, 2008). Tot explicant aquesta tendència, alguns autors han suggerit que les xarxes socials arriben a un punt de saturació en relació a les oportunitats d'ocupació i habitatge ofertes per als nousvinguts als llocs d'arribada (Borjas, 2003; Light i Scheven, 2008), de tal forma que els fluxos es diversifiquen geogràficament. La nostra evidència recollida en camp apunta que la dispersió no és només una conseqüència de la saturació a la destinació, sinó que també és el resultat de la forma com es construeixen les xarxes als punts de sortida, ja que els vincles familiars són clau per entendre les xarxes, i aquests vincles tot sovint enfonsen les seves arrels a les comunitats (rurals) d'origen dels emigrants.

Tenint en compte que els vincles i connexions internacionals s'organitzen a l'entorn familiar, la variable “estat civil” de l'enquesta ens pot indicar com funcionen les xarxes. Podríem esperar, per exemple, que la probabilitat d'emigrar de les persones casades sigui més baixa que la dels solters. L'enquesta, però, mostra que l'estat civil funciona de forma diferent als models de regressió logística depenent de l'experiència migratòria de la llar. Així, el fet d'estar casat, als models de les llars sense migrants, disminueix en un 75% la probabilitat d'emigrar als Estats Units, comparat amb els solters. En canvi, aquesta variable no és significativa per a les llars amb experiència migratòria, ja sigui llars que tenen migrants de retorn o immigrants als Estats Units. Aquesta evidència empírica es pot explicar dins el marc teòric de les xarxes socials, en

el sentit que, quan les xarxes socials entren en operació (és el cas de les llars amb migrants), tots els membres de la llar tenen una probabilitat similar de decidir una migració internacional, sense que el factor “estat civil” sigui de rellevància a la seva decisió. Quan no trobem xarxes a les llars, però, les persones casades es plantegen el fet d'emigrar a l'estranger amb més calma.

Fluxos masculins i xarxes independents femenines

A l'apartat anterior, hem vist que les decisions migratòries són preses en el si de les famílies. Donades aquestes circumstàncies, i d'acord amb la literatura de migració Mèxic-Estats Units, els homes generalment són els primers en iniciar una migració internacional a les famílies, com també hem vist en el cas de la Luisa a l'últim paràgraf. D'aquesta manera, els fluxos internacionals estan dominats bàsicament per homes (vegeu Massey, Durand i Malone, 2002; Aysa i Massey, 2004), malgrat que les dones ja arriben al 46,3% del total dels immigrants nascuts a Mèxic que viuen als Estats Units, d'acord amb l'*American Community Survey* de l'any 2010 (US Bureau of Census, 2012). Tot confirmant aquestes dades, els models de regressió construïts a partir de la nostra enquesta també apunten que les dones tenen una probabilitat d'un 40% menor que els homes de migrar als Estats Units (models 1 i 2 a taula 3; models 7 i 8 a taula 4). A part d'aquesta evidència, el nostre interès rau en conèixer si les xarxes socials permeten “superar” les barreres que tradicionalment s'associen al sexe, a l'hora de decidir una migració internacional, i avaluar fins a quin punt les xarxes urbanes s'organitzen de forma diferenciada per homes i dones.

De fet, les probabilitats d'emigració de les dones varien en funció del tipus de llar: El sexe no és significatiu per a les llars amb migrants, independentment si es tracta d'un migrant de retorn o un immigrant als Estats Units, mentre que a les llars que no tenen cap membre amb experiència migratòria, el sexe és, com es podria esperar, significatiu (taules 3 i 4). Per aquest grup, com ja s'ha apuntat abans per al conjunt de llars, la probabilitat de les dones és aproximadament la meitat de la dels homes.

Per què es donen aquestes diferències? Una explicació podria ser que l'experiència migratòria permet superar les “barreres” associades a la condició de gènere. Seguint aquesta argument, les xarxes pal·liarien el sentit negatiu a les probabilitats d'emigració de les dones als Estats Units, i a més podria estar relacionat amb el paper que juguen les xarxes socials a àmbits urbans, que sembla funcionar de forma diferent de les zones rurals. Sembla que a les ciutats les dones poden constituir xarxes autònomes i, per tant, ser menys dependents de les xarxes que estan dominades per homes. De fet, les diferències de gènere a l'hora de construir xarxes migratòries està ben documentada, a partir de diversos estudis de cas, a la literatura de migracions Mèxic-Estats Units (Hondegne-Sotelo, 1994; Menjívar, 2000; Avenarius, 2009).

Allò que suggereix l'enquesta es confirma amb la informació qualitativa. A les 31 entrevistes realitzades trobem dos exemples de xarxes femenines autònomes. És el cas d'Alma, de 20 anys, que ens va explicar les experiències migratòries de la seva mare i de la seva germana que actualment estan vivint als Estats Units:

Per què la teva mare va emigrar als Estats Units?

– Perquè la meva germana hi vivia feia vuit anys. Té fins i tot fills als Estats Units.

La teva germana va ajudar la teva mare per passar la frontera?

– Sí, ho va fer el seu marit. Li van donar calers per pagar el *coyote*.

Ell és mexicà?

– Sí.

Va ser la teva germana la primera de la teva família que va deixar Mèxic?

– Sí.

Com s'ho va fer?

– Una cosina que vivia a Estats Units va ajudar-la. L'emigració va caure com a una possibilitat i no s'ho va pensar molt. Tenia 20 anys, estava soltera i no tenia feina. (Alma, 20, Valle de Chalco-Solidaridad, mestressa de casa).

Xarxes migratòries i nivells d'educació

La variable “educació”, com abans passava amb el “sexe”, també registra diferents nivells de significació estadística i coeficients, en funció de l'experiència migratòria de llar, tot i que en direcció oposada a l'observada amb el sexe. D'aquesta manera, per a les llars amb migrants internacionals, l'educació sembla jugar un paper important a l'hora d'entendre els fluxos migratoris (taules 3 i 4). Amb l'excepció de les persones amb educació primària del model 4, a les llars amb migrants, la probabilitat d'emigrar als Estats Units augmenta amb els anys d'estudis. Així, les probabilitat d'emigrar són un 4,40 més elevades per a aquells amb educació primària (model 3; taula 3), comparats amb aquells que no tenen estudis o no han acabat l'educació bàsica. Aquest increment és encara més alt que per als que han finalitzat el batxillerat: 5,84 (model 9; taula 4) i 6,74 (model 10; taula 4), sempre comparat amb els que no han acabat els estudis primaris. Per a les persones amb estudis superiors, les probabilitats són molt més elevades, tot i que aquí hauríem de ser curosos, perquè el nombre de persones que han finalitzat els estudis superiors és molt baixa a les submostres de llars amb migrants (vuit) i llars amb migrants de retorn (sis). Per a les llars sense experiència migratòria, l'educació no és significativa i, per tant, sembla no tenir un rol rellevant a l'hora d'entendre l'emigració als Estats Units.

Tot apunta que les xarxes socials redueixen els riscos d'una emigració (irregular) als Estats Units de les persones amb més anys d'educació. És a dir, l'educació formal només té impacte en l'emigració quan existeixen vincles i

connexions internacionals. Aquests resultats són molt diferents dels de McKenzie i Rapoport (2007) que, en comparar comunitats amb xarxes fortes i febles, troben que la consolidació de les xarxes socials a les comunitats disminueixen els riscos d'emigració i, en conseqüència, permeten l'expansió de la migració als grups amb menys anys d'educació formal. Al contrari, a les comunitats amb vincles internacionals febles, observen una selecció positiva envers les persones amb més estudis, que tenen una probabilitat més gran d'emigrar a l'estranger. La nostra enquesta suggereix justament tot el contrari.

La informació qualitativa reforça les dades de l'enquesta. José Manuel, un estudiant universitari que, a l'entrevista, explica que no desitjava emigrar, finalment ho va fer per la insistència de la família que volia que acompanyés la seva germana, que ja havia decidit creuar la frontera il·legalment per retrobar-se amb el seu marit als Estats Units. És a dir, José Manuel va emigrar als Estats Units només perquè tenia el suport de les xarxes familiars en el país d'origen i de destinació. Finalment, la policia de frontera (*border patrol*) els va detenir i deportar. En el moment de l'entrevista, José Manuel estava fent una carrera a la universitat:

“Tinc un germà a New Jersey. Em va dir que l'acompanyés, però no ho vaig veure clar. Li vaig dir que animés el meu cunyat que, amb l'ajut del meu germà, se'n va anar als Estats Units. En aquells moments, vaig decidir anar a la universitat. Passat un temps, la meva germana va decidir retrobar-se amb el seu marit als Estats Units [...]. La meva família va insistir molt que hi anés amb ella, però jo no volia [...]. Volia acabar la carrera. Quan li quedaven quinze dies per marxar, tot d'una, vaig decidir anar cap al Nord, per veure què tal són les coses als Estats Units [...]. La meva família s'ho va agafar molt bé, perquè acompanyava la meva germana en un viatge bastant arriscat [...]. Després, la *migra* ens va enxampar i ens va tornar.” (José Manuel, 21, Valle de Chalco-Solidaridad, estudiant).

Conclusions

La literatura de migració Mèxic-Estats Units té una llarga història, però s'ha centrat principalment en estudis i recerques fetes a les zones rurals, i ciutats petites i mitjanes mexicanes. A partir de dades d'una enquesta i informació qualitativa de Valle de Chalco-Solidaridad, un municipi de la perifèria de la Ciutat de Mèxic, aquest article proporciona informació original sobre el paper que juguen les xarxes socials a les àrees urbanes per entendre els fluxos migratoris internacionals procedents de Mèxic. Es revisen, de forma crítica, els postulats teòrics sobre la composició i dinàmica de les xarxes migratòries; postulats que s'han basat principalment en l'evidència empírica de zones d'expulsió rurals. És més, en molt poques ocasions, s'han utilitzat enquestes representatives de municipis urbans per estudiar la migració Mèxic-Estats Units.

Una primera conclusió d'aquesta recerca va ser potser inesperada. Les persones que van contestar l'enquesta no tenien opinions positives respecte a cap dels llocs que conformen (o podrien conformar) la seva trajectòria migratòria. És més, l'enquesta mostra clarament un fort sentiment de desarrelament (*placelessness*), donat que pràcticament totes les variables territorials i de lloc no són significatives en els models de regressió, la qual cosa reflecteix la història d'assentament en el municipi d'estudi i, a més, es podria fer extensible a d'altres àrees urbanes de baixos recursos de moltes ciutats mexicanes. Les raons d'aquesta manca d'arrelament en el territori, i també de l'emigració, són l'expansió càdica de la ciutat, la manca de serveis i de transport eficient, i feines precàries i mal pagades a la perifèria pobra de la Ciutat de Mèxic. De forma sorprenent, l'opinió dels enquestats sobre els Estats Units no fou tampoc bona, cosa que suggereix que els emigrants internacionals no se senten molt atrets pel país del nord, i que les raons per emigrar són fonamentalment econòmiques. Tanmateix, l'experiència migratòria prèvia de l'enquestat o d'algun membre de la llar incrementa, de forma notable, les opinions positives sobre els Estats Units, i també la probabilitat d'emigració cap el país veí. Així, les persones que viuen en llars amb experiència internacional tenen una opinió més favorable dels Estats Units (un 40% més elevada) que aquells que pertanyen a llars sense experiència migratòria. Aquest fet té una incidència en la probabilitat més elevada de migració d'aquells que viuen a llars amb experiència migratòria. De fet, aquestes dades contradiuen l'evidència prèvia dels estudis sobre la no aplicació de la teoria de la causació acumulativa a la migració d'origen urbà (Fussell i Massey, 2004), tot i que aquests processos d'acumulació de la migració sembla que només es donen dins els límits estrictes de les famílies i les llars, i no s'expandeixen al conjunt del municipi.

Tot apunta que les xarxes socials operen de forma diferent, en funció de l'experiència migratòria de la llar. D'aquesta manera, el rol de les xarxes socials és tan fort que pot anul·lar l'efecte del factor "gènere" a la migració internacional, la qual cosa es podria explicar pel fet que les xarxes migratòries es creen i es consoliden a partir del gènere a contextos urbans, on les dones construeixen xarxes autònomes (i més especialitzades) que els homes. Hernández-León (2008) arriba a una conclusió similar en el seu estudi del circuit Monterrey-Houston, que conclou que els treballadors qualificats creen xarxes socials i migratòries al marge del gruix de la migració. La construcció de xarxes femenines autònomes, tanmateix, no ha estat observada ni treballada a la literatura des d'un enfocament quantitatiu, tot i que són diversos els estudis qualitatius que assenyalen aquesta tendència en les immigrants als Estats Units (Hondagneu-Sotelo, 1994; Menjívar, 2000).

Mostrant la tendència oposada, les persones amb més anys d'educació formal emigren quan disposen de la seguretat que proporcionen les xarxes internacionals, tot reduint així els costos i els riscos de la migració als Estats Units d'aquest col·lectiu amb estudis secundaris o universitaris. D'aquesta manera,

l'educació no incrementa l'emigració *per se*, sinó que tan sols és rellevant a les llars amb experiència migratòria. És a dir, només s'observa una selecció positiva en funció del grau d'educació, si existeix el recolzament dels vincles i connexions internacionals. Els resultats de la nostra enquesta són, en certa manera, contraris a allò que la literatura sobre xarxes socials ha apuntat sobre la selecció positiva de la migració internacional entre les persones amb més anys d'educació (Massey *et al.*, 1987; McKenzie i Rapoport, 2007), donat que només s'observa una selecció positiva respecte a les persones amb més anys d'estudis que tenen una probabilitat més gran d'emigrar als Estats Units, si viuen a llars amb experiència internacional.

Els nostres resultats evidencien els mecanismes d'operació de les xarxes socials a àmbits urbans. Malgrat que el municipi d'estudi és molt homogeni en termes d'alts nivells de pobresa i marginació, i les seves poques oportunitats econòmiques, trobem diferències en el perfil sociodemogràfic dels emigrants potencials als Estats Units depenent de l'experiència migratòria de la llar. És a dir, no tothom té la mateixa probabilitat d'emigrar als Estats Units, malgrat les dures condicions econòmiques i socials de Valle de Chalco-Solidaridad. Les nostres dades quantitatives i la informació proporcionada per les entrevistes suggereixen que els emigrants urbans de Mèxic són força diferents de la imatge que hom té de l'emigrant rural: home jove amb baixos nivells d'educació formal. Les nostres dades, al contrari, apunten que les dones urbanes organitzen les seves xarxes autònomes, que els residents urbans amb nivells més alts d'educació formal consideren les opcions laborals a Mèxic i només opten per l'aventura migratòria, en cas que disposin del recolzament de les xarxes socials, i que l'estat civil és irrellevant a l'hora de decidir una migració internacional per a aquells que compten amb vincles i contactes internacionals.

Bibliografia

- AGUILAR, Adrián G. (2002), "Las mega-ciudades y las periferias expandidas: Ampliando el concepto en Ciudad de México". *EURE. Revista Latinoamericana de Estudios Urbano Regionales*, núm. 28(85), p. 121-149.
- BOYD, Monica (1989). "Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas". *International Migration Review*, núm. 23(3), p. 638-670.
- CORNELIUS, Wayne (1992). "From sojourners to settlers: The changing profile of Mexican immigration to the United States", dins: Jorge BUSTAMANTE; Clark W. REYNOLDS; Raúl HINOJOSA [ed.]. *US-Mexico Relations: Labor Market Interdependence*. Stanford, CA: Stanford University Press, p. 155-195.
- CORONA, Rodolfo; Rodolfo TUIRÁN (2008). "Magnitud de la emigración de mexicanos a Estados Unidos después del año 2000". *Papeles de Población*, núm. (57), p. 9-38.
- DELGADO-WISE, Raúl; Humberto MÁRQUEZ COVARRUBIAS (2007). "The reshaping of Mexican labor exports under NAFTA: Paradoxes and challenges". *International Migration Review*, núm. 41(3), p. 656-679.

- ESCOBAR, Agustín; Kay HAILBRONNER; Philip MARTIN; Liliana MEZA (2006). "Migration and development: Mexico and Turkey". *International Migration Review*, núm. 40(3), p. 707-718.
- FLORES, Nadia Y.; Rubén HERNÁNDEZ-LEÓN; Douglas S. MASSEY (2004). "Social capital and emigration from rural and urban communities", dins: Jorge DURAND; Douglas S. MASSEY [ed.]. *Crossing the Border: Research from the Mexican Migration Project*. Nueva York: Russell Sage, p. 184-200.
- FUSSELL, Elizabeth; Douglas S. MASSEY (2004). "The limits to cumulative causation: International migration from Mexican urban areas". *Demography*, núm. 41(1), p. 151-171.
- GARCÍA GUZMÁN, Brígida (2009). "Los mercados de trabajo urbanos de México a principios del siglo XXI". *Revista Mexicana de Sociología*, núm. 71(1), p. 5-46.
- GARCÍA, Brígida; Orlandina DE OLIVEIRA (2001). "Heterogeneidad laboral y calidad de los empleos en las principales áreas urbanas de México". *Revista Latinoamericana de Estudios del Trabajo*, núm. 7(14), p. 145-164.
- GONZÁLEZ DE LA ROCHA, Mercedes (2001). "From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources?: The Erosion of a Survival Model". *Latin American Perspectives*, núm. 28(4), p. 72-100.
- GURAK, Douglas T.; Fe CACES (1992). "Migration networks and the shaping of migration". dins Mary KRITZ; Lin L. LIM; Hania ZLOTNIK [ed.]. *International Migration Systems: Global Approach*. Oxford: Clarendon Press, p. 150-176.
- HERNÁNDEZ-LEÓN, Rubén (1999). "¿A la Aventura!: Jóvenes, pandillas y migración en la conexión Monterrey-Houston", dins: Gail MUMMERT [ed.]. *Fronteras fragmentadas*. Zamora, Michoacán: El Colegio de Michoacán, p. 115-143.
- (2008). *Metropolitan Migrants: The Migration of Urban Mexicans to the United States*. Berkeley, CA: University of California Press.
- HIERNAUX, Daniel (1995). *Nueva periferia, vieja metrópoli: El Valle de Chalco, Ciudad de México*. Ciudad de México: Universidad Autónoma Metropolitana-Xochimilco.
- (1999). "Los frutos amargos de la globalización: Expansión y reestructuración metropolitana de la ciudad de México". *EURE. Revista Latinoamericana de Estudios Urbano Regionales*, núm. 25(76), p. 57-78.
- HILL, Kenneth; Rebeca WONG (2005). "Mexico-US Migration: Views from Both Sides of the Border". *Population and Development Review*, núm. 31(1), p. 1-18.
- HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette (1994). *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley, CA: University of California Press.
- INEGI (2007). *Cartografía Geoespacial Urbana: Municipio de Valle de Chalco-Solidaridad*. Ciudad de México: Instituto Nacional de Estadística y Geografía.
- (2011). *Censo de Población y Vivienda 2010*. Ciudad de México: Instituto Nacional de Estadística y Geografía. <http://www.inegi.gob.mx>
- LINDÓN, Alicia (1999). *De la trama de la cotidianidad a los modos de vida urbanos: El Valle de Chalco*. Ciudad de México: El Colegio de México y El Colegio Mexiquense.
- LÓPEZ, Felipe H.; David RUNSTEN (2004). "El trabajo de los mixtecos y los zapotecos en California: Experiencia rural y urbana", dins: Jonathan FOX; Gaspar RIVERA-SALGADO [ed.]. *Indígenas mexicanos migrantes en los Estados Unidos*. Ciudad de México: Cámara de Diputados LIX Legislatura, University of California at Santa Cruz, Universidad Autónoma de Zacatecas y Miguel Ángel Porrúa, p. 277-309.
- LOZANO, Fernando (2002). "Migrantes de las ciudades: Nuevos modelos de la migración mexicana a Estados Unidos", dins: Brígida GARCÍA [ed.]. *Población y sociedad al inicio del siglo XXI*. Ciudad de México: El Colegio de México, p. 241-259.
- MARCELLI, Enrico A.; Wayne CORNELIUS (2001). "The changing profile of Mexican migrants to the United States. New evidence from California and Mexico". *Latin American Research Review*, núm. 36(3), p. 105-131.
- MASSEY, Douglas S.; Rafael ALARCÓN; Jorge DURAND; Humberto GONZÁLEZ (1987). *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley, CA: University of California Press.

- MASSEY, Douglas S.; Joaquín ARANGO; Graeme HUGO; Ali KOUAOUCCI; Adela PELLEGRINO; J. Edward TAYLOR (1993). "Theories of international migration: A review and appraisal". *Population and Development Review*, núm. 19(3), p. 431-466.
- MCKENZIE, David; H. RAPOPORT (2007). "Self-selection patterns in Mexico-US migration: The role of migration networks". *World Bank Policy Research Working Paper*, p. 4118.
- MENDOZA, Cristóbal (2009). "La emergencia de la migración internacional en la periferia empobrecida de la ciudad de México: Valle de Chalco-Solidaridad, Estado de México". *Migraciones Internacionales*, núm. 5(2), p. 5-37.
- MENJÍVAR, Cecilia (2000). *Fragmented ties: Salvadoran Immigrant Networks in America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- MUNSHI, Kaivan (2003). "Networks in the modern economy: Mexican migrants in the US labor market". *Quarterly Journal of Economics*, núm. 118(2), p. 549-599.
- PARNREITER, Christof (2002). "Ciudad de México: El camino hacia una ciudad global". *EURE. Revista Latinoamericana de Estudios Urbano Regionales*, núm. 28(85), p. 89-119.
- PASSEL, Jeffrey (2004). *Mexican Immigration to the US: The Latest Estimates*. Washington DC: Migration Policy Institute. <http://www.migrationinformation.org>
- PORTES, Alejandro (1998). "Social capital: Its origins and applications in modern sociology". *Annual Review of Sociology*, núm. 24(1), p. 1-24.
- (1995). *The Economic Sociology of Immigration*. Nova York: Russell Sage Foundation.
- PORTES, Alejandro; Julia SENSENBRENNER (1993). "Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action". *American Journal of Sociology*, núm. 98(6), p. 1320-1350.
- RIVERA-SÁNCHEZ, Liliana (2007). "La formación y dinámica del circuito migratorio Mixteca-Nueva York-Mixteca: Los trayectos internos e internacionales". *Norteamérica*, núm. 2(1), p. 171-203.
- ROBERTS, Bryan R.; Reanne FRANK; Fernando LOZANO (1999). "Transnational Migrants Communities and Mexican Migration to the US". *Ethnic and Racial Studies*, núm. 22(2), p. 238-266.
- US CENSUS BUREAU (2011). *Facts for Features: Cinco de Mayo*. Washington DC: US Census Bureau News, 25/03/2011 http://www.census.gov/newsroom/releases/pdf/cb11ff-09_cinco.pdf.
- WOO, Ofelia (2001). *Las mujeres también vamos al Norte*. Guadalajara, Jalisco: Universidad de Guadalajara.
- ZÚÑIGA, Elena; Paula LEITE; Alma Rosa NAVA (2004). *La nueva era de las migraciones: Características de la migración internacional en México*. Ciudad de México: Consejo Nacional de Población <http://www.conapo.gob.mx/publicaciones/nuevaera/era.htm>.

Taula 1. Perfil dels enquestats a Valle de Chalco-Solidaridad, per tipus de llar

	Totes les llars	Llars amb migrants	Llars sense migrants	Llars amb migrants de retorn	Llars sense migrants de retorn
N	759	146	613	89	670
Migració					
<i>Migració internacional a la llar</i>					
No	80,8				
Sí	19,2				
<i>Migració de retorn a la llar</i>					
No	88,3	39,0			
Sí	11,7	61,0			
Variabls sòcio-demogràfiques					
<i>Sexe</i>					
Dona	65,1	58,2	66,7	56,2	66,3
Home	34,9	41,8	33,3	43,8	33,7
<i>Educació</i>					
Sense estudis o primària inacabada	19,1	19,2	19,1	18,0	19,3
Estudis primaris	34,9	37,0	34,4	37,1	34,6
Estudis secundaris	34,8	37,0	34,3	36,0	34,6
Estudis universitaris	11,2	6,8	12,2	9,0	11,5
<i>Estat civil</i>					
Solter/a	15,7	16,6	15,5	16,9	15,6
Casat/da	57,7	56,6	57,9	61,8	57,1
Cohabitació (no casat/da)	16,8	15,9	17,0	13,5	17,2
Vidu/a - Divorciat/da	9,9	11,0	9,6	7,9	10,1
<i>Edat (mitjana d'anys)</i>	39,7	39,0	39,9	38,8	39,8
Variabls territorials i de lloc					
<i>Lloc de naixement</i>					
Ciutat de Mèxic	56,0	50,7	57,3	51,7	56,6
Resta de Mèxic	44,0	49,3	42,7	48,3	43,4
<i>Identificació amb la casa</i>					
Feblla	33,4	37,5	32,4	36,8	32,9
Neutra	44,9	45,4	44,9	47,1	44,7
Forta	21,7	17,4	22,7	16,1	22,4
<i>Arrelament a Valle Chalco</i>					
Feblla	43,0	54,3	41,3	55,2	41,4
Neutre	31,6	24,5	32,7	23,0	32,8
Fort	25,4	21,3	26,0	21,8	25,9
<i>Arrelament al lloc d'origen</i>					
Feblla	32,7	32,8	32,7	32,5	32,8
Neutre	42,6	45,3	42,0	45,0	42,3
Fort	24,7	21,9	25,3	22,5	25,0

	Totes les llars	Llars amb migrants	Llars sense migrants	Llars amb migrants de retorn	Llars sense migrants de retorn
<i>Arrelament als EEUU</i>					
Feble	39,4	34,3	40,1	36,9	39,7
Neutre	49,9	36,7	51,8	34,5	51,9
Fort	10,7	28,9	8,1	28,6	8,4

Taula 2. Models de regressió logística de migració als Estats Units, per tipus de llar (tots els migrants)

	Totes les llars		Llars amb migrants		Llars sense migrants	
	Model 1 exp (β)	Model 2 exp (β)	Model 3 exp (β)	Model 4 exp (β)	Model 5 exp (β)	Model 6 exp (β)
<i>Migració</i>						
No	ref	ref				
Sí	2,565***	2,713***				
<i>Variables socio-demografiques</i>						
<i>Sexe</i>						
Home	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Dona	0,527**	0,600*	1,199	1,086	0,486**	0,485**
<i>Educació</i>						
Primària inacabada	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Estudis primaris	1,309	1,056	4,403*	3,732	0,703	0,645
Estudis secundaris	1,104	0,993	9,753**	10,445**	0,594	0,460
Estudis universitaris	0,988	0,679	15,358**	28,533**	0,398	0,207**
<i>Estat civil</i>						
Solter/a	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Casat/da	0,533*	0,482*	1,779	2,698	0,275**	0,260**
Cohabitació (no casat/da)	0,688	0,631	0,342	0,357	0,663	0,591
Vídu/a - Divorciat/da	0,736	0,697	1,382	1,759	0,553	0,559
<i>Edat</i>	0,992	0,992	1,030	1,035	0,974	0,978
<i>Variables territorials i de lloc</i>						
<i>Lloc de naixement</i>						
Ciutat de Mèxic		ref		ref		ref
Resta de Mèxic		0,761		0,550		0,874
<i>Identificació amb la casa</i>						
Febla		ref		ref		ref
Neutra		1,269		1,259		1,550
Forta		2,063		1,377		2,847*
<i>Arrelament a Valle Chalco</i>						
Feble		ref		ref		ref
Neutre		0,244***		0,435		0,126***
Fort		0,334**		0,524		0,212***

	Totes les llars		Llars amb migrants		Llars sense migrants	
	Model 1 exp (β)	Model 2 exp (β)	Model 3 exp (β)	Model 4 exp (β)	Model 5 exp (β)	Model 6 exp (β)
<i>Arrelament al lloc d'origen</i>						
Feble		ref		ref		
Neutre		0,962		0,245**		1,315
Fort		1,007		1,024		0,900
Constant	0,204**	0,413	0,011***	0,014**	1,010	1,914
	n=664	n=664	n=124	n=124	n=540	n=540

* < 0,1 ** < 0,05 *** < 0,01

Taula 3. Models de regressió logística de migració als Estats Units, per tipus de llar (migrants de retorn)

	Totes les llars		Llars amb migrants de retorn		Llars sense migrants de retorn	
	Model 7 exp (β)	Model 8 exp (β)	Model 9 exp (β)	Model 10 exp (β)	Model 11 exp (β)	Model 12 exp (β)
<i>Migració</i>						
<i>Migrants de retorn a la llar</i>						
No	ref	ref				
Sí	4,835***	4,762***				
<i>Variables socio-demogràfiques</i>						
<i>Sexe</i>						
Home	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Dona	0,10*	0,597*	1,202	1,159	0,490**	0,489**
<i>Educació</i>						
Primària inacabada	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Estudis primaris	1,125	1,144	5,835*	6,738*	0,702	0,603
Estudis secundaris	1,315	1,110	20,312***	60,511***	0,697	0,541
Estudis universitaris	0,812	0,741	25,001**	172,307***	0,396	0,210**
<i>Estat civil</i>						
Solter/a	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Casat/da	0,442*	0,448*	2,033	5,558	0,251***	0,236***
Cohabitació (no casat/da)	0,650	0,619	0,402	0,554	0,603	0,473
Vídu/a - Divorciat/da	0,793	0,764	3,239	6,739	0,428	0,398
Edat	0,993	0,995	1,112	1,091*	0,979	0,981
<i>Variables territorials i de lloc</i>						
<i>Lloc de naixement</i>						
Ciutat de Mèxic		ref		ref		ref
Resta de Mèxic		0,722		0,398		0,809
<i>Identificació amb la casa</i>						
Febra		ref		ref		ref

	Totes les llars		Llars amb migrants de retorn		Llars sense migrants de retorn	
	Model 7 exp (β)	Model 8 exp (β)	Model 9 exp (β)	Model 10 exp (β)	Model 11 exp (β)	Model 12 exp (β)
Neutra		1,136		0,831		1,428
Forta		1,931		1,535		2,728*
<i>Arrelament a Valle Chalco</i>						
Feble		ref		ref		ref
Neutre		0,277***		0,929		0,117***
Fort		0,349***		1,440		0,220***
<i>Arrelament al lloc d'origen</i>						
Feble		ref		ref		
Neutre		1,011		0,103**		1,319
Fort		1,040		0,844		0,865
Constant	0,208*	0,365	0,002***	0,001**	0,958	1,886
	n=664	n=664	n=78	n=78	n=586	n=586

* < 0,1 ** < 0,05 *** < 0,01